

Умения за живот - цялостен подход за училищна превенция на рисковото поведение

Илиян Ризов*

През последните две десетилетия на XX век в общообразователните училища на САЩ, Великобритания и други страни от Западна Европа, все по-често намират приложение образователни програми с общото наименование **Умения за живот (Life-skills Programmes)**, които оформят контурите на специфична общообразователна област. Безспорната атрактивност на тяхното наименование е само допълнителен посредник в процеса на утвърждаването им като образователна иновация, която се инициира от влиятелни международни организации като UNICEF, Световната здравна организация, Lions Clubs International, Quest International и др.

Програмите **Умения за живот** се конструират и стават част от европейската образователна практика в условия на ускорени социални промени, които изправят младите хора пред нови предизвикателства (например рискът от СПИН) и проблеми, придобили по-комплексен характер, като алкохолът, тютюнопушенето и приемането на наркотици; войните и политическата нестабилност; безработицата; експлоатацията и дискриминацията във всичките й форми.

Сред факторите, които стимулират образователните реформи в края на XX век и довеждат до появата на образователните програми **Умения за живот**, особено място заема общественото разбиране за необходимостта от **преодоляване на информационния подход в обучението и утвърждаване на училището като място за личностно и социално развитие** на подрастващите. Във връзка с това се търсят нови дефиниции на образователните цели и нови образователни ресурси (учебни програми, интерактивни технологии) за развитие на позитивни нагласи и ценности на учениците, които да доведат до реални промени в тяхното поведение.

Утвърждаването на здравето като обществен приоритет също намира отражение в образователната политика. Чрез идеята за промоция на здраве в училище се търсят допълнителни възможности за редуциране на рисковото социално поведение на подрастващите и за подпомагането им в извършването на

отговорни избори за собственото развитие. Формирането на умения за здравословен начин на живот става част от училищните програми за личностно и социално развитие.

Положителните промени в **социалното законодателство** на свой ред оказват влияние върху промяната на образователната политика в европейските държави. Приемането на "Конвенцията за правата на детето" през 1989г. и последвалото я ратифициране, довеждат до създаване на множество законодателни актове, потвърждаващи отговорността на възрастните за осигуряване на висшите интереси на децата. Декларирането на тези права показва на много млади хора необходимостта да притежават умения за тяхното отстояване. Тези умения по естествен начин се вписват в групата на личностните и социални умения, които програмите **Умения за живот** предлагат да бъдат изучавани и тренирани в училище.

В края на XX век, потребността от повече прагматизъм и хуманизъм в образованието утвърждава идеята за цялостен училищен подход, който предполага:

- интегриране на образователните програми **Умения за живот** в учебните планове и програми на училищата;
- изработване на цялостна училищна програма за личностно и социално развитие;
- прилагане на интерактивна образователна методология;
- осъществяване на цялостен мениджмънт на училищните реформи с подкрепата на всички училищни общности - учители, ученици, родители и общественост.

Цели и съдържание на програмите *Умения за живот*

Обща представа за целите и съдържанието на програмите **Умения за живот** можем да получим от прегледа на популярни и утвърдени образци, които отразяват методологическия модел на този вид програми.

За първообраз¹ на програмите **Умения за живот** се приема американската програма "**Умения за юношество**" ("Skills for Adolescence", 1986). Нейните автори я определят като образователна възможност за подрастващите от ранната

* Авторът е доктор по педагогика, преподавател в *Департамент за повишаване квалификацията на учителите* - Варна, ръководител на *Център за приемни родители и председател на сдружение „Съучастие“*.

¹ Според мнението на британската организация "TACADE".

юношеска възраст (11-14г.) да получат подготовка за "ефективно справяне с промените, които ще преживеят през юношеството и с предизвикателствата, които ще срещнат като възрастни".² Програмата препоръчва на обучаващите се да практикуват разнообразни базови академични (теоретични) умения, както и да придобиват важни за тяхното развитие социални умения и умения за справяне. Всички тези умения, определени като "критично важни за юношеството", се отнасят до различни групи способности, дефинирани от програмата в областите: **мислене, чувства, вземане на решения, общуване и действие**.³

Английската програма "**Умения за живот**"⁴ ("Skills for Life"), създадена през 1994г., е характеризирана от своите автори като програма за личностно и социално образование. Тя си поставя за цел да подпомогне подрастващите в тяхното личностно и социално развитие, което е определено като "непрекъснат процес на учене, усъвършенстване и разбиране: на самите себе си като индивидуалности; на нашите взаимоотношения с другите и с обществото, в което живеем."⁵ Известно уточняване на целите и "предмета" на програмата, както и на понятието **личностно и социално образование**, се предлага от съдържанието на посочените в програмата задачи, които включват предоставянето на следните възможности пред младите хора:

- да използват максимално образователните ресурси, за да се подготвят за целесъобразно включване в живота на семейството и в социално-икономическата среда - като членове на местно, национално и интернационално общество;
- да повишат съзнанието за себе си и за другите;
- да овладяват умения и увереност за ефективно справяне със ситуации; ефективно да организират преходите в своя живот и да посрещат предизвикателствата, които съпътстват юношеството;

² Skills for Adolescence. Curriculum Guide. Ohio, Quest International, 1986; Printed in the United Kingdom: Salford, TACADE, 1986, с.11.

³ Пак там

⁴ Организацията "TACADE", която е специализирана в издаването на учебна литература за здравно образование, твърди, че продуцираната от нея програма "Умения за живот" ("Skills for Life", 1994), заедно с американската програма "Умения за юношество" ("Skills for Adolescence", 1986), са двата най-добри образци за личностно и социално образование в света. Действително "TACADE" има изключително сериозни постижения в иниципирането и издаването на оригинални идеи за обучение, заради което не можем да причислим това твърдение към обичайните, в подобни случаи, опити за правене на реклама.

⁵ Skills for Life. Core Manual. Salford, TACADE, 1994, с. 13.

⁶ Пак там, с.67.

- да могат да оценяват риска и да взимат подходящи решения, основани на осъзнаването на риска.⁶

Анализът на програмата "Умения за живот" ("Skills for Life") позволява да се направи следното обобщение на по-важните цели, умения и проблеми от нейното съдържание.

Тематични области	Семантични единици (цели, умения, проблеми)
1. Личностно развитие	• Самопознание, адекватно самооценяване • Общуване, изразяване на чувства, изследване езика на тялото • Социални умения, отношения с другите • Сексуална принадлежност, полово самовъзприемане, развиване на представите за сексуалността, различия между половете, самоанализ на половите стереотипи на поведение, анализиране на половите взаимоотношения, общуване в интимна сексуална връзка, сексуално насилие, експлоатация в междуполовите взаимоотношения • Тийнейджърство - промени и посрещане на промените, справяне с проблемите на възрастта, справяне с разочарованията, търсене на подкрепа • Групова принадлежност на личността, групова динамика и групово поведение (проблемно поведение в групите), лидерски стилове и влиянието им в групата, основни права в групата, сътрудничество • Поставяне на цели, планиране и подготовка за бъдещето, избор на работа и професия, интервю за работа • Самоувереност, позитивно самопредставяне
2. Принадлежност	• Сфери на принадлежност към различни общности и групи • Отношения в различни групи и социални общности, приятелство, семейство, училищна общност • Общуване, умения за изразяване и приемане на чувствата, съпричастност • Асертивност, самочувствие и ефективност, справяне с разочарованието • Нормалност и различие, разбиране на различията; различно поведение (породено от принадлежност към различни социални групи) • Влияние на семейната среда, етнически произход • Субкултура и етническо разнообразие • Семейен живот, конфликти в семейството, емоции, сътрудничество в семейството • Социална активност, сътрудничество в общността, поведение в група, работа в група, съвместна работа за решаване на обществени проблеми

	• <i>Планиране</i> • <i>Избор на хоби</i> • <i>Безопасност на пътя</i> • <i>Предстоящи промени в груповата принадлежност</i> • <i>Какво търсят младите хора в общността</i> • <i>Разбирания за обществото на бъдещето</i> • <i>Житейските избори, промяна на училището и дома, посрещане на промените</i>
3. Нужди, права и отговор- ности	• <i>Нужди, права, отговорности, равни възможности</i> • <i>Изразяване на своите нужди, самосъхранение</i> • <i>Разбиране на нуждите на другите хора, помощ за посрещане на нуждите на другите</i> • <i>Роли и правила, семеен живот</i> • <i>Здравна промоция, значение на здравето</i> • <i>Разбиране на проблемите на хората с умствени и други физически и здравословни проблеми; разбиране за правата на болните, идентифициране на нуждите на хората със здравословни проблеми, посредничество със здравни специалисти, колективни и индивидуални отговорности за здравето</i> • <i>Стилове за учене</i> • <i>Критично анализиране, общуване и работа в група, вземане на решения</i> • <i>Гражданство, обществена отговорност, групова отговорност, социални проблеми, право на гласуване</i> • <i>Начини за оповестяване на своите нужди и права в обществото, граждански права</i> • <i>Избори - краткосрочни и дългосрочни последици, пушене, производство на храни, проблеми с наркотиците</i> • <i>Грижи за децата - нужди, права и отговорности, свързани с детето; права на децата и родителите</i> • <i>Позитивно общуване и емпатична връзка с децата</i> • <i>Родителски умения</i> • <i>Промяна на нуждите, правата и отговорностите; подготовка за бъдещето; предизвикване на промени</i>
4. Справяне със ситуации	• <i>Самозащита; справяне със ситуации, свързани с предлагането и използването на наркотици</i> • <i>Справяне със ситуации, свързани с употребата на алкохол от младите хора и бремеността при тийнейджърите</i> • <i>Асертивни умения, умения за отказ, решаване на конфликти, водене на преговори</i> • <i>Самоконтрол</i> • <i>Употреба на канабис и другите наркотици</i> • <i>Сътрудничество в групата при рискови ситуации - търсене на подкрепа, оказване на подкрепа, взаимна отговорност</i> • <i>Анализиране на риска - избори и последствия, планиране на промяната</i> • <i>Изследване на настоящи и бъдещи рискове, личностна</i>

	<i>готовност за поемане на риск</i> • <i>Роли и ролева промяна</i> • <i>Изследване на бъдещи промени в рамките на семейството</i> • <i>Поглед в бъдещето</i>
5. Поемане на риск	• <i>Отношение към правата и несправедливостта</i> • <i>Изразяване на чувствата, даване на обратна връзка</i> • <i>Ситуации, които ни въвеждат в риск; разбиране на рисковете</i> • <i>Правене на избор относно наркотиците</i> • <i>Умения за разрешаване на рискови ситуации</i> • <i>Поемане на риск и сексуално здраве: контрацептиви, СПИН, аборти</i> • <i>Култура, нагласи и ценности, свързани с употребата на алкохол</i> • <i>Реклама и алкохол</i> • <i>Употреба на алкохол и шофиране</i> • <i>Наркотици и спорт</i> • <i>Вземане на решения, търсене и получаване на подкрепа</i> • <i>Позитивно и негативно поемане на риска</i> • <i>Бъдеща промяна: амбиции, мечти и очаквания</i> • <i>Лични, обществени, национални и международни ситуации – съвместна работа за преодоляване на проблемите, национална криза и международни приоритети</i> • <i>Младежки местни проекти</i> • <i>Служби за превенция на наркоманиите</i> • <i>Млади и възрастни – справяне в различни ситуации</i> • <i>Нужди, амбиции и мечти на младите</i> • <i>Осъществяване на повече възможности за младите хора</i> •

Анализът на програмите **Умения за живот** показва, че независимо от различията в акцентите, които те поставят при структурирането на своите цели и съдържание, в основата на техния замисъл стои идеята за осъществяване на превенция на различни видове рисково поведение (употреба на наркотици, опасен секс - СПИН и нежелана бременност, насилие, криминални прояви и др.).

Умения за живот като образователен подход

Успешното прилагане на програмите **Умения за живот** в училище дават основание на мнозина да дефинират **Умения за живот** като образователен подход.⁷ Разбира се, моделът **Умения за живот** съчетава в себе си редица модерни образователни подходи и е претенциозно той да бъде определян като основен подход. Въпреки това, в полза на идеята за утвърждаване на тази безспорна

⁷ Виж например: www.unicef.org/teachers/teacher/lifeskills.htm

иновация в образованието, може да се приеме, че *Умения за живот* е подход, който изисква:

- **преодоляване на чисто информационния подход в обучението и осъществяване на интерактивен процес на преподаване и учене**, основан на дидактическа технология, която осигурява висока мотивация, добра ориентация в учебното съдържанието и ефективно трениране на уменията на обучаваните;
- **фокусиране върху опита и проблемите на младите хора** (особено тези, които са свързани със здравословното им състояние и успешната им интеграция в обществото) и търсене на реална позитивна промяна в тяхното поведение;
- **търсене на баланс между компонентите: (1) знания (информация), (2) ценности, нагласи и (3) умения**, като ефективна стратегия за развитие на поведение, което се основава на широк спектър от личностни и социални умения (например, асертивност, вземане на решения, изграждане на емпатия, водене на преговори, изясняване на ценности, справяне със стрес и други умения за справяне).
- **включване на училищния живот като посредник в процеса на обучение** за овладяване на личностни и социални умения (изискване, което надхвърля дидактическия контекст).

Подходът *Умения за живот* се стреми да превърне съответните образователни програми в агенти за промяна на цялостната училищна програма и общоучилищния живот. И това е естествено, защото посочените **умения за живот** са апробация на основни групи личностни и социални умения, изразяващи многообразието и същността на личностното и социално развитие, което описва главната цел на образованието. Задаването на фундаментални образователни цели в програмите *Умения за живот*, е причина в тяхното съдържание да се търси методология за осъществяване на цялостен подход за училищно реформиране.

Литература

1. Попов, Г. Дроги и превенция. Варна, СТЕНО, 2001.
2. Ризов, Ил. и М.Минчева-Ризова, Образователен подход "Умения за живот". Развитие на личностни и социални умения в училище. С., Отдел за социално развитие към ООН, 2002.
3. Skills for Life. Core Manual. Salford, TACADE, 1994.

4. Skills for Life. Classroom Materials. Introduction. Salford, TACADE, 1994.
5. Skills for Adolescence. Curriculum Guide. Ohio, Quest International, 1986; Printed in the United Kingdom: Salford, TACADE, 1986.

Публикувано в:

сп. Психиатрия, 2002, №2.